

Instituții laice transilvănene în cea de-a doua parte a secolului al XIII-lea

Alexandru-Florin CIOLTEI

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
Lucian Blaga University of Sibiu
Personal e-mail: cioltei_alexandru@yahoo.com

Transylvanian Secular Institutions in the Second Part of the 13th Century

The last decades of the 13th century have brought upon a significant moment in the development of the Inner Carpathian area and its administrative territorial units. The conflicts between the ever growing autonomous tendencies of the nobility towards a weak royal authority have led to the emergence of an ambitious dynasty of noblemen, eager to fill up the power void. The present paper aims to analyze the local institutions during the second half of the 13th century in a time of weakening authority of the last Arpadian kings: the Transylvanian duchy, banate and voivodeship, the counties of Dăbâca, Cluj, Sibiu and Hunedoara.

Keywords: the Transylvanian duchy, the Transylvanian banate, the Transylvanian voivodeship, counties, medieval sources, 13th century.

Una din primele schimbări survenite în anii ce au precedat invaziei mongole a fost de reînființare a ducatului Transilvaniei, acțiune survenită în anul 1257. Instituția ducală a fost condusă la momentul respectiv de fiul regelui Béla al IV-lea, Ștefan, care, în prealabil, deținea titlatura de duce al Styriei. În timp ce Ștefan deținea această demnitate, atribuțiile sale par să fi fost preluate de către o nouă instituție, creată de tatăl său, și anume cea a banatului Transilvaniei¹. Persona aflată la conducerea banatului intra-carpatic exercita pe deplin atribuțiile ducelui de Transilvania. Motivația creării acestei instituții se datorează faptului că regele Béla al IV-lea dorea o continuitate a sistemului centralizat, reprezentat de ducat și în perioada când nicio persoană din familia regală nu putea deține titlatura. Astfel, banul de Transilvania administra, în numele regelui, organismele teritoriale din regiune și deținea comanda militară a provinciei². O primă măsură de reorganizare a ducatului Transilvaniei a reprezentat-o subordonarea comitatului Solnoc. Regele dorea să utilizeze resursele economice de care dispunea comitatul pentru a

consolida provincia. Este dificil de presupus, dacă în primii ani de la reînființarea ducatului Transilvaniei, subordonarea Solnocului față de ban sau duce a atras de la sine și subordonarea față de voievod, însă cert este faptul că după anul 1263 relația se concretizează.

Efectele pozitive ale reorganizării Transilvaniei pot fi observate în insuccesul campaniei mongole din anul 1260, atunci când la conducerea provinciei se afla banul *Erney*³. Banatul Transilvaniei a continuat să dăinuie până în momentul numirii lui Ștefan în funcția de duce, lucru ce s-a petrecut imediat după pierderea Styriei în fața regelui Boemiei Ottokar al II-lea⁴. În conflictul dintre regatul Ungariei și cel al Boemiei pentru controlul Styriei se pare că relațiile dintre regele Béla al IV-lea și fiul său, Ștefan, s-au deteriorat. Reîntors în Transilvania ducele Ștefan îl înlătura din funcție pe banul *Erney*. Începând cu anul 1261, fiul regelui Ștefan obține titlul de duce al Transilvaniei, însă aria de jurisdicție a acestuia nu era limitată doar la spațiul intra-carpatic, în schimb acesta își extinde autoritatea asupra părților situate la est de

Tisa⁵. Analizând documentele emise în cea de-a doua parte a anului 1262 putem observa faptul că ducele Ștefan emite o serie de documente în calitate de înalt judecător în procese ce fac referire la proprietăți din comitatele Bihor, Sătmar și Bereg⁶. Situația este atestată de actul emis la data de 3 septembrie 1262⁷, prin care episcopia din Oradea dorea confirmarea de către ducele Transilvaniei a unui document emis de regele Béla al IV-lea la data de 23 martie 1261⁸. Pe lângă comitatele din Crișana și Maramureș, Ștefan obține și controlul Banatului de Severin în urma campaniilor militare din Țaratul Bulgar în perioada 1261-1262. Încercând să își extindă autoritatea în zona cuprinsă între Dunăre și Tisa, ducele Ștefan intră în conflict cu tatăl său, regele, culminând într-un prim război civil, desfășurat în decursul anului 1262. Conflictul dintre cei doi se va soluționa printr-un acord de pace semnat în noiembrie la Bratislava, prevederile cele mai importante fiind recunoașterea autorității ducelui Ștefan asupra teritoriului dintre Dunăre și Tisa, angajamentul ducelui Ștefan de a nu-și asuma controlul asupra slavilor din Slavonia, a germanilor din părțile vestice ale regatului și a mercenarilor boemi. În schimb, regele Béla al IV-lea se angaja să nu întreprindă eforturi de a-i controla pe cumani și recunoștea lui Ștefan titlatura de *Iunior rex Hungariae, Dux Transylvanus, Dominus Comanorum*; exploatarea și comerțul cu sare din Transilvania intra sub administrarea comună a celor doi⁹. Condițiile avantajoase obținute de duce pot fi puse pe seama superiorității militare de care dispunea.

Conflictul dintre regele ungar și ducele transilvănean avea să fie reluat doi ani mai târziu, de această dată raportul de forțe fiind de partea celui dintâi. Béla al IV-lea s-a folosit de răgazul oferit de pacea de la Bratislava pentru a spori capacitatea forțelor sale militare și de a crea conexiuni politice la nivel european, pentru a-l izola pe Ștefan. Astfel, o bună parte a susținătorilor ducelui de Transilvania, printre care se numărau și baroni, precum voievodul Ladislau Kán, vor trece de partea regelui. De partea voievodului, și implicit a regelui, vor trece și sașii din Transilvania, cumanii, precum și nobilimea mijlocie¹⁰. Început în anul 1264, cel de-al doilea conflict dintre rege și duce îl forțează pe cel din urmă să se refugieze în Transilvania. Se pare că, într-o primă etapă a conflictului, Ștefan este aproape de a suferi o înfrângere totală, însă victoria obținută de Petru Csák la Deva a reprezentat prima victorie concludentă a forțelor tânărului rege¹¹. Spre sfârșitul anului 1264, situația ducelui Ștefan era critică, acesta fiind nevoit să se pregătească de asediul la care avea să fie supus în cetatea de la Codlea, dar pierde controlul asupra Transilvaniei în favoarea lui Laurențiu, fiul lui Kemyn, conducătorul trupelor regale; mai mult de atât, familia sa fusese capturată¹². În pofida situației precare, în care se aflau susținătorii ducelui, acesta reușește, prin intermediul fraților Petru și Matei Csák,

să înfrângă oastea regelui Béla al IV-lea la Codlea. În prealabil, frații Csák reușiseră să-i elibereze familia lui Ștefan și să readucă sub autoritatea sa Transilvania și comitatele situate la nord-vest, Sătmar, Bereg, Ung și Maramureș¹³. În urma înfrângerii suferite la Codlea, regele trimite o nouă oaste în anul 1265, condusă de fostul ban al Transilvaniei, Erney. Și această nouă încercare de înfrângere a ducelui transilvănean va fi zădărnicită de capacitatea militară a lui Ștefan. Victoria obținută l-a determinat pe tânărul rege să pregătească o ofensivă generală împotriva regelui. Astfel, la sfârșitul iernii anului 1266, forțele regelui și cele ale ducelui se vor ciocni în apropierea de Buda, la Isaszeg, unde forțele lui Ștefan vor ieși victorioase. Conflictul se va încheia la scurt timp după episodul de la Isaszeg, regele fiind nevoit să îi recunoască lui Ștefan statutul de tânăr rege și dreptul de a fi desemnat moștenitor al regatului.

În urma celor două conflicte, ducele Ștefan va încerca să reorganizeze structurile administrative teritoriale. Prin urmare, această reorganizare viza înlocuirea vechilor entități, ce nu prezentau siguranță, cu un aparat administrativ nou, favorabil lui Ștefan. Cei dintâi vizați au fost iobagii cetăților regale, o categorie socială conservatoare, care în cea mai mare parte fuseseră ostili tânărului rege. Astfel, o bună parte a domeniilor regale vor fi cedate persoanelor fidele lui Ștefan, în schimbul prestației militare a celor dintâi. Aceste donații nu au însemnat o diminuare a veniturilor regale, ci, dimpotrivă, a însemnat o simplificare a aparatului fiscal regional și, implicit, a sistemului administrativ al regatului. Cei ce vor beneficia în principal de donații vor fi membrii familiilor nobililor, care, pe parcursul conflictelor cu regele Béla al IV-lea, au fost de partea tânărului rege. Donațiile au reprezentat, de altfel, metoda prin care au fost reformate domeniile regale, acest lucru permițând ridicarea unor cetăți și bisericii nobiliare¹⁴.

Cele mai multe donații ale lui Ștefan au fost în comitatul Alba fiind, urmate de cele din comitatele Turda, Dăbâca, Târnava și Solnoc. Semnificativ mai puține donații au fost acordate în comitatul Cluj și Bihor. În ceea ce privește comitatul Hunedoara, din punct de vedere administrativ, situația acestei provincii este incertă, întrucât la mijlocul secolului al XIII-lea teritoriul său va fi restrâns la un coridor în jurul văii Mureșului. Autoritatea ungară și, implicit, dezvoltarea structurilor administrative din comitat vor fi realizate în perioada ducatului lui Ștefan. Integrarea comitatului Hunedoara în sistemul administrativ poate fi pusă pe seama construirii cetății regale de la Deva și a tranzitului trupelor transilvănene spre Banatul de Severin și a Țaratul Bulgar.

Reorganizarea structurilor administrative teritoriale în timpul ducelui Ștefan a vizat centralizarea administrativă a comitatelor din Transilvania. Această situație a dus la consolidarea autorității voievodului

asupra comitatelor intra-carpatic, subordonând în mod direct provinciile. Prerogativele administrative, economice și judiciare, ce înainte fuseseră exercitate de către comiții comitatelor transilvănene, vor fi exercitate de aparatul administrativ al voievodului, această situație reprezentând o particularitate în administrația Transilvaniei¹⁵.

Cel dintâi voievod al Transilvaniei amintit în perioada următoare invaziei mongole a fost *Laurentius*¹⁶. Acest demnitar este amintit ca deținând demnitatea respectivă între anii 1242-1244¹⁷ și 1247-1252¹⁸. Pentru cea de-a doua perioadă, voievodul *Laurentius* este atestat ca deținând funcția de comite de Vâlceau între anii 1248-1252. Cele două perioade sunt întrerupte de voievodul *Nicolaus*, atestat în anul 1246¹⁹.

Cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea este dominată de încercările diverselor familii nobiliare de a controla viața politică prin ocuparea celor mai importante funcții în regat. În acest sens, membrii familiei Kán au ocupat demnitatea de voievod în repetate rânduri. Este cazul lui *Ladislaus* amintit între anii 1263-1264²⁰, în anii 1275²¹ și 1276²². Din aceeași familie face parte și un alt *Ladislaus*, carea fost numit în aceeași funcție, în intervalul 1295-1314²³ și s-a implicat în lupta pentru controlul Transilvaniei de la sfârșitul dinastiei Arpadiene. Poziția de voievod a fost ocupată, în repetate rânduri, de către *Nicolaus* 1267-1268²⁴, 1272-1273²⁵, 1273-1274²⁶, 1274²⁷ și 1275²⁸. Alături de *Nicolaus Geregye*, în anul 1277²⁹ apare atestat în funcția de voievod un alt *Nicolaus*, membru al familiei Pok.

O altă familie proeminentă, aflată la conducerea Transilvaniei a fost Csák. Dintre aceștia se fac remarcăți *Matheus* (1270-1272³⁰, 1274³¹, 1274-1275³² și 1276³³) și *Ugrinus* (1275³⁴ și 1276³⁵).

Voievodul este considerat al doilea sau al treilea demnitar al regatului, după comitele palatin și judele curții regale. Importanța funcției voievodale constă în faptul că dregătorul respectiv își exercita un control direct asupra cetăților regale din spațiu intra-carpatic. Astfel, schimbările destul de frecvente survenite la conducerea voievodatului, de regulă un mandat durând 2-3 ani, pot fi explicate prin evoluția raporturilor de forțe și a luptelor interne pentru puterea politică³⁶. Această măsură preventivă nu le permitea voievozilor să stabilească relații cu nobilimea locală, ceea ce ar fi dus la crearea unui pol de putere în defavoare regelui. Tocmai pe fondul slăbirii autorității regelui, în ultimele decenii ale secolului al XIII-lea a fost posibilă acapararea celor mai importante dregătorii, pentru o lungă perioadă de timp, de către diverse facțiuni și familii nobiliare. Un alt reprezentant al unei familii influente a fost *Fyntha Aba*, care a ocupat funcția de voievod în perioada 1278-1280³⁷, dar și *Roland*, investit în funcție în anul 1282³⁸ și între 1284-1294³⁹. Alături de voievozii prezentați anterior mai regăsim și un număr de persoane cu rol

mai mic în peisajul politic, precum *Ioannes* (în anul 1273⁴⁰), *Egidius* (în anul 1274⁴¹), *Stephanus* (în anul 1280) și *Opour* (în 1283⁴²).

În perioada următoare morții regelui Ștefan al V-lea, cele două facțiuni s-au înfruntat pentru ocuparea unor poziții cheie în provincie și la curtea regelui Ladislau al IV-lea, fiul fostului rege. Cel care a încercat să profite de această situație, folosindu-se de apartenența la gruparea Gutkeled, a fost *Nicolaus Geregye*. Înlăturarea acestuia a fost provocată de o alianță între familiile Csák, Monoszló și Kőszegi, susținătoare ale lui Ioannes Kőszegi. Tocmai această numire a voievodului a dus la modificări în cele două tabere: pe de-o parte familiile Kőszegi și Gutkeled, iar în cealaltă tabără familiile Aba, Rátót, Monoszló și Kán. Mișcările politice au atras după sine înlăturarea lui *Nicolaus Geregye* de către *Matheus Csák*, care, din anul 1274, avea să poarte titlul de voievod al Transilvaniei. Între anii 1274-1277, în fruntea structurilor administrativ-teritoriale din Transilvania, s-au succedat membri ai familiei Csák și aliații acestora. În data de 27 noiembrie 1274 avea loc bătălia de la Fövény, unde partida Csákilor a ieșit învingătoare, acest lucru asigurând membrilor săi pozițiile cele mai importante din regat⁴³: *Matheus Csák*, voievod al Transilvaniei și comite de Solnoc, *Roland Rátót*, palatin și judecător al cumanilor, *Dionysius*, ban al Slavoniei, *Ugrinus*, ban de Severin, *Egidius Monoszló*, *magistro tauarnicorum*, *Nicolaus Pok*, *magistro dapiferorum*, *Erney Ákos*, *iudice curie* și comite de Sătmar, *Petrus Aba*, *magistro agasonum*, *Petru Csák*, comite de Sopron și comite de Somogy⁴⁴. În acest climat politic se poate observa faptul că cele mai importante funcții erau deținute de membri ai familiei menționate și colaboratorii lor. În anul 1276, *Ladislaus Kán* deținea funcția de voievod, însă acest lucru nu trebuie perceput ca o luptă din cadrul coaliției, ocuparea funcției fiind o soluție temporară, întrucât majoritatea membrilor erau angajați în conflictul pentru controlul Budei. De altfel, *Ladislaus Kán* avea să fie înlocuit în scurt timp de către fratele său, *Matheus Ugrinus*.

Un alt moment important în campania de preluare a controlului asupra instituțiilor din Transilvania a reprezentat-o subordonarea comitatului Sibiu din anul 1274. Această acțiune a dus la rebeliunea săsească din anul 1277, în urma căreia *Matheus Csák* a fost înlăturat din funcția de voievod. Locul familiei Csák va fi luat de familia Aba, care, spre sfârșitul anului 1277 a pus capăt rebeliunii săsești. *Fyntha Aba* fost numit voievod al Transilvaniei și comite de Solnoc, *Petrus Aba*, *magister agasonum* și comite de Sibiu, *Laurentius Aba*, ban de Severin. În anul 1280 mai este atestată o persoană ce a deținut titlatura, un anume *Stephanus*. Unicul document în care apare menționat nu precizează însă și apartenența sa la o familie nobiliară importantă. Interesant este faptul că și frații lui se vor afla la conducerea unor comitate și, cel mai probabil,

împreună au fost aliați ai familiei Aba: *Stephano vayvoda Transilvano, Ladislao comite de Sarus et Dionysio filiis comitis Tekus*⁴⁵.

Începând cu perioada voievodului Roland Borșa se afirmă ceea ce istoriografia românească numește drept regimul congregațional, perioada fiind întreruptă de un singur voievod, *Opour*, în anul 1283. Familia Borșa se face remarcată pe scena principală a vieții politice în regat, în ultimii ani ai deceniului al optulea, când, sprijiniți de fostul episcop de Oradea, *Lodomerius*, ajuns la momentul respectiv arhiepiscop de Esztergom, vor fi folosiți pentru a înlătura dominația familiei Aba și alți factori contestatari ai autorității regelui Ladislau al IV-lea. Ascensiunea politică a voievodului începe în anul 1284, odată cu exercitarea *de facto* a puterii în spațiul intra-carpatic. Conjunctura politică, animozitatea nobilimii față de monarh și instabilitatea politică, cauzată de modul de viață al regelui, au dus la alăturarea voievodului Roland Borșa la partida anti monarhică. Alianța laică și ecleziastică, dintre arhiepiscop și voievod, a dus în cele din urmă la asasinarea regelui Ladislau al IV-lea, în favoarea lui Andrei Venețianul, viitorul rege Andrei al III-lea⁴⁶, care, în viziunea acestora, nu reprezenta un impediment în calea intereselor celor doi. Chiar dacă Roland Borșa a deținut funcția de aproape un deceniu, nu a reușit să obțină recunoașterea din partea nobilimii transilvănene. Conflictul dintre voievod și rege și, mai exact, înlăturarea printr-o campanie militară poate rezuma lipsa de suport de care beneficia voievodul. În urma acestei acțiuni militare, Roland Borșa a fost înlăturat. Ulterior, fiind eliberat, a reușit în cele din urmă să își redobândească poziția proeminentă în spațiul dintre Tisa și Meseș⁴⁷. Noul voievod, desemnat de regele Andrei al III-lea, a fost Ladislau Kán, continuatorul politicii dusă de predecesorul său.

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea începe să fie atestată demnitatea de vicevoievod. Acest dregător se ocupă cu administrarea efectivă a provinciei, întrucât voievodul făcea partea din categoria marilor baroni și, în principiu, din cercul restrâns al regelui⁴⁹. Persoanele investite în această funcție erau originare, de obicei, din alte provincii. Din punct de vedere al statutului social, nu erau persoane de prim rang, ci membrii ai unor familii din rândul nobilimii mici și mijlocii. În perioada 1288-1290 sunt atestați un număr semnificativ de vicevoievozi, situație cauzată de disputa dintre voievod și rege pentru întărirea influenței fiecăruia în detrimentul celuilalt, în contextul afirmării unui regim al congregațiilor.

Una din noile măsuri de reorganizare a structurilor din Transilvania a vizat comitatul Solnoc. Această provincie importantă din punct de vedere economic, situată în nordul Transilvaniei nu fusese integrată în sistemul militar al ducatului, în prima parte a secolului al XIII-lea comiții de Solnoc erau și baroni ai regatului, cumulând funcții, precum cea de *comes curialis*⁵⁰, *magister tavernicorum*⁵¹ sau *comes palatinus*⁵². Subordonarea comitatului față de autoritatea voievodului nu a fost ușoară⁵³, în această provincie regăsim vechile structuri regionale, ce au continuat să existe până spre sfârșitul secolului al XIII-lea⁵⁴. Rezistența comitatului Solnoc poate fi pusă pe seama întinderii sale, astfel, partea ce se întindea la est de Meseș a fost integrată sistemului voievodal, în timp ce partea apuseană a rămas în afara jurisdicției. Subordonarea pare să se fi produs treptat, începând cu deceniul al șaptelea, prin acordarea de privilegii oaspeților germani⁵⁵. Din această perioadă ne sunt cunoscuți comiți de Solnoc, care nu au deținut funcția de voievod, premergând anului 1261. Printre comiții amintiți se numără *Paulus* (1245-1247) și *Dyonisius* (1251-1255).

Nr. crt	Nume	Perioada în care a ocupat funcția	Alte funcții deținute în paralel	Documente
1	Laurentius, fam. Aba, Kán?	?-1242-1244-?		4
2	Nicolaus	?-1246-?		1
3	Laurentius, fam. Aba, Kán?	?-1247-1252-?	comite de Vâlcau (4)	5
4	Ladislau, am. Kán	?-1263-1264-?	comite de Solnoc (1)	2
5	Nicolaus, fam. Geregye	?-1267-1268-?	comite de Solnoc (2)	2
6	Matheus, fam. Kán	?-1270-1272-?	comite de Solnoc (13)	14
7	Nycolaus, fam. Geregye	1272-1273	comite de Solnoc (16)	16
8	Ioannes	1273	comite de Solnoc (13)	13
9	Nycolaus, fam. Geregye	1273-1274	comite de Solnoc (28)	28
10	Matheus, fam. Kán	1274	comite de Solnoc (1)	1

11	Nycolaus, fam. Geregye	1274	comite de Solnoc (9)	10
12	Egidius, fam. Monoszló	1274		1
13	Matheus, fam. Kán	1274-1275	comite de Solnoc (3)	5
14	Ugrinus, fam. Kán	1275	comite de Solnoc (1)	1
15	Ladislaus, fam. Kán	1275	comite de Solnoc (1)	2
16	Nycolaus, fam. Geregye	1275-	comite de Solnoc (1)	1
17	Ladislaus, fam. Kán	1276		1
18	Ugrinus, fam. Kán	1276	comite de Solnoc (1)	
19	Matheus, fam. Kán	1276	comite de Solnoc (2)	2
20	Nycolaus, fam. Pok	?-1277-?	comite de Solnoc (1)	2
21	Fynta, fam. Aba	?-1278-1280	comite de Solnoc (5)	6
22	Stephanus, fiul lui Tekus	1280-?		1
23	Roland, fam. Borsa	?-1282-?	comite de Solnoc (1)	1
24	Opour, fam. Péc	?-1283-?	comite de Solnoc (1)	1
25	Roland, fam. Borsa	?-1284-1294-?	comite de Solnoc (12)	17
26	Ladislaus, fam. Kán	?-1295-1314	Comite de Solnoc (7)	12

Tabel 1. Lista persoanelor în funcția de voievod al Transilvaniei între anii 1242-1300⁴⁸

În cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea, comitatul Dăbâca a fost administrat de șapte comiți: *Ponith* în anul 1268⁵⁶, *Laurentius* între anii 1271-1272⁵⁷, *Philippus* în anul 1272⁵⁸, *Paulus* în anul 1273⁵⁹, *Alexander* în anul 1274⁶⁰, *Mykud* în anul 1274⁶¹.

În perioada ulterioară morții regelui Ștefan al IV-lea, diversele facțiuni politice active și implicate în cele două războaie civile aveau să reaprindă conflictul. Gruparea de nobili susținători ai regelui Béla al IV-lea a declanșat acest nou val de dispute. Profitând de moartea

Nr. crt	Nume	Perioada în care a ocupat funcția	Alte funcții deținute în paralel	Documente
1	Ponith	1268-?		1
2	Laurentius	?-1271-1272	ban de Severin (20)	21
3	Fulop	1272-?	Magister pincernarum (2)	2
4	Paulus	?-1273-?	ban de Severin (1)	1
5	Alexander	?-1274	ban (1) comite de Sibiu (1)	1
6	Mykud	1274	ban de Severin (1)	1
7	Alexander	?-1274-1275	ban (1) comite de Sibiu (2)	2

Tabel 2. Lista persoanelor în funcția de comite de Dăbâca între anii 1242-1300⁶²

Nr. crt	Nume	Perioada în care a ocupat funcția	Alte funcții deținute în paralel	Documente
1	Petrus	?-1288-?		1

Tabel 3. Lista persoanelor în funcția de comite de Cluj între anii 1242-1300⁶³

lui Ștefan al V-lea, exilații s-au întors în regat, balanța de putere schimbându-se. Astfel, singurele provincii ce ieșeau de sub jurisdicția voievodul Transilvaniei *Nicolaus Geregye* fiind comitatele Sibiu și al Rodna.

Încercările de a prelua controlul asupra sașilor din regiunea Sibiului a reprezentat un moment în care interesele voievodului și ale episcopului au coincis. După anul 1274, integrarea comitatului Sibiu în sistemul politic al voievodului a fost dificilă, întrucât spațiul intra-carpatic, la momentul respectiv, nu era condus de un membru al familiei regale. Subordonarea administrativă a sașilor din sudul Transilvaniei era astfel dificil de realizat. Voievodul *Matheus Csák* propune soluția legitimă de a subordona instituțional comitatul. La începutul anului 1274, titulatura de comite de Sibiu îi revenea lui *Alexander*, transferat din anturajul curții regale în cel al voievodului, situație observabilă prin lipsa apariției sale în listele de demnitari în documentele regale emise⁶⁵. Pe lângă titlul de comite de Sibiu, *Alexander* obține și titlul de comite de Dăbâca. În urma acestei măsuri comitele de Sibiu devenea un membru al aparatului administrativ voievodal, cel din urmă putându-și exercita controlul prin intermediu comitelui. Rebeliunea săsească din anul 1277 a îndepărtat dominația Csákilor, însă familia *Aba* a ajuns la conducerea Transilvaniei și, implicit, la cărma comitatului Sibiu, prin *Petrus*, comite de Sibiu, fratele lui *Fynta* voievod. Dominația acestora avea să dureze până în anul 1282, când vor fi înlăturați de intervenția militară a regelui *Ladislau al IV-lea*.

Primii comiți de Sibiu amintiți în cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea au fost *Dominicus*, în anul 1266⁶⁶, *Benedictus*, în perioada 1268-1269⁶⁷ și *Moyse*, în anul 1270⁶⁸. În următorul deceniu există atestări ale unor comiți, precum *Alberto*, în perioada 1270-1272⁶⁹, *Nicolaus*, în anul 1272⁷⁰, *Ladislau*, în anul 1273⁷¹, *Alexander*, în perioada 1274-1275⁷², *Petrus*, în anul 1279⁷³, *Amodeus*, în

anul 1280⁷⁴, și *Andreas*, în anul 1290⁷⁵.

În ceea ce privește comitatul Hunedoara există o serie de teorii, ce plasează înființarea structurii în diverse perioade: la sfârșitul secolului al XI-lea, în timpul regelui *Ladislau I*⁷⁷ sau în secolul al XII-lea⁷⁸. Cei mai mulți cercetători apreciază drept perioadă de constituire a acestuia cândva între deceniile patru și cinci ale veacului al XIII-lea⁷⁹. Au fost enunțate teorii, conform cărora structura administrativ-teritorială nu ar fi existat în timpul dinastiei arpadiene, iar regiunea ar fi făcut parte în continuare din comitatul *Alba*⁸⁰. Comitele de Hunedoara nu apare menționat în listele de martori, precum ceilalți comiți, și nici în listele de demnitari din documentele emise de cancelaria regală pentru prima parte a secolului al XIII-lea. Cert este faptul că desprinderea comitatului Hunedoara s-ar fi petrecut în secolul al XIII-lea. Nu cunoaștem exact anul acestei modificări, ceea ce putem afirma se referă la apariția structurii teritoriale anterior anului 1276⁸¹ când, pentru prima dată, apare menționat comitatul *Hunod*. Un alt argument îl reprezintă un document emis în anul 1265 de către capitlul bisericii din *Alba Iulia*, în care este menționat un *Ceba arhidiacono de Hungnod*⁸². Prin intermediul documentului putem aproxima cronologic existența unei structuri administrativ-teritoriale laice în preajma anului 1265.

În concluzie putem observa cum ultimele decenii ale secolului al XIII-lea au reprezentat o perioadă de oportunitate pentru diversele familii nobiliare dornice să acapareze cât mai mult capital politic în detrimentul monarhilor arpadieni. Schimbările frecvente din deceniul opt al aceluiași secol nu fac decât să confirme această situație. Dacă deceniul opt poate fi interpretat drept unul tumultos, următorul a fost stabil din punct de vedere al continuității voievozilor, permițând unor personalități, precum *Roland Borșa* și *Ladislau Kán*, să își urmeze propria agendă politică.

Nr. crt	Nume	Perioada în care a ocupat funcția	Alte funcții deținute în paralel	Documente
1	Dominicus fam. Kán	?-1266-?	comes palatinus (1) Comite de Bács(1)	1
2	Benedictus fam. Tombold	?-1268-1269-?	comes palatinus (2) iudex curie (2)	2
3	Moyse	?-1270	comes palatinus (1) comite de Sopron	1
4	Albertus fam. Ákos	1270-1272	magister agasonum (21)	21
5	Nicolaus fam. Monoszló	1272-?	magister agasonum (2)	2
6	Ladislau fam. Kán	?-1273-?	iudex curie (3) comite de Baranya (3)	3
7	Alexander	?-1274-1275-?	comite de Dăbâca (5) ban (1)	5
8	Petrus fam. Aba	?-1279-?	magister agasonum (2)	2
9	Amodeus fam. Aba	?-1280-?		1
10	Andreas	?-1290-?		1

Tabel 4 Lista persoanelor în funcția de comite de Sibiu între anii 1242-1300⁷⁶

Corpusuri de Documente

CDHung - Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus nocivilis, vol. I, Buda, 1829.

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus nocivilis, vol. IV-1, Buda, 1829.

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus nocivilis, vol. IV-3, Buda, 1829

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus nocivilis, vol. V-1, Buda, 1829.

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus nocivilis, vol. V-2, Buda, 1829

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus nocivilis, vol. V-3, Buda, 1830

ÁÚO - Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus-Árpádkori új okmánytár, vol. II, 1234-1260, Pest, 1861.

Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus-Árpádkori új okmánytár, vol. IV, 1272-1290, Pest, 1862.

Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus-Árpádkori új okmánytár, vol. VIII, 1261-1272, Pest, 1870.

Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus-Árpádkori új okmánytár, vol. IX, 1272-1290, Pest, 1871.

Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus-Árpádkori új okmánytár continuatus, vol. X, Pest, 1873.

Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus-Árpádkori új okmánytár rcontinuatus, vol. XII, Pest, 1874.

Zichy - Codex diplomaticus domnus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo- A zichiésvásonkeői gróf Zichy-család idős bágának okmánytára, vol. I, Pest, 1871.

MES - Monumenta Ecclesiae Strigoniensis, vol. I, Strigonii, 1874.

Hurmuzaki - Documente privind istoria românilor, vol. I, 1199-1345, București, 1887.

Sztáray - A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára, vol. I, Budapest, 1889.

HOkm - Codex Diplomaticus Patrius- Hazai Okmánytár, vol. VI, Budapest, 1876.

Codex Diplomaticus Patrius- Hazai Okmánytár, vol. VII, Budapest, 1880.

Codex Diplomaticus Patrius- Hazai Okmánytár, vol. VIII, Budapest, 1891.

UB - Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, vol. I, Hermannstadt, 1892.

Smičiklas - Codex diplomaticus regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae-Diplomatički sbornik Kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonjom, vol. V, Zagreb, 1907.

Codex diplomaticus regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae-Diplomatički sbornik Kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonjom, vol. VI, Zagreb, 1908.

RegArp - Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica- Az Árpád-házi Király okleveleinek kritikái Jegyzéke, vol. I/2-3, Budapest, 1927.

Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica- Az Árpád-házi Király okleveleinek kritikái Jegyzéke,

vol. I/3-3, Budapest, 1930.

Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica- Az Árpád-házi Király okleveleinek kritikái Jegyzéke, vol. II/1-4, Budapest, 1943.

Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica- Az Árpád-házi Király okleveleinek kritikái Jegyzéke, vol. II/2,3-4, Budapest, 1961.

Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica- Az Árpád-házi Király okleveleinek kritikái Jegyzéke, vol. I/4-4, Budapest, 1987.

DIR C - Documente privind istoria României. Seria C - Transilvania, veacul XI, XII și XIII, vol. I, Cluj-Napoca, 1951.

Documente privind istoria României. Seria C - Transilvania, veacul XIII, vol. II, Cluj-Napoca, 1952.

CDTrans - Codex diplomaticus Transylvaniae. Erdélyi okmánytár, Budapest, 1997.

Note:

1. DIR C veacul XIII, vol. II, p. 33-34, nr. 30; UB, vol. I, 85-86, nr. 95.

2. Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2003, p.107.

3. DIR C veacul XIII, vol. II, p. 64-65, nr. 48; ÁÚO, vol. VIII, p. 96, nr. 67.

4. Mai este cunoscut prin intermediul documentelor un ban al Transilvaniei, fiind vorba despre *Chak bano Transilvano comite de Zovmuc*, Smičiklas, vol. V, p. 197-198, nr. 705; RegArp, vol. I/3-3, p. 387, nr. 1270.

5. Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, p. 115-116.

6. DIR C veacul XIII, vol. II, p. 35, nr. 32; Zichy, vol. I, p. 11-12, nr. 14.

7. DIR C veacul XIII, vol. II, p. 41, nr. 36; UB, vol. I, p. 86, nr. 96.

8. DIR C veacul XIII, vol. II, p. 34, nr. 31.

9. Pál Engel, *The Realm of St. Stephen. A history of medieval Hungary, 895-1526*, Londra, I. B Tauris, 2001, p. 106.

10. Informațiile provin dintr-un document emis în anul 1267 de către Ștefan, unde este descris asediul la care a fost supus, în timp ce se refugia în cetatea de la Codlea. DIR C veacul XIII, vol. II, p. 94-95, nr. 84; CDHung, vol. IV-3, p. 407-409.

11. DIR C veacul XIII, vol. II, p. 158-162, nr. 167; ÁÚO, vol. IX, p. 12-16, nr. 9.

12. Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, p. 122-123.

13. DIR C veacul XIII, vol. II, p. 74-75, nr. 69; HOkm, vol. VI, p. 130-132, nr. 88.

14. DIR C veacul XIII, vol. II, p. 5-6, nr. 5; UB, vol. I, p. 78-79, nr. 87.

15. Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, p. 148.

16. Există două păreri diferite în ceea ce privește originea acestui voievod, pe de o parte se consideră că *Laurentius* făcea

parte din familia Aba (vezi Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, p. 93-94), iar pe de altă parte, în opinia lui Pál Engel acesta ar fi fost membru al familiei Kán

17. În anul 1242 este menționat într-un singur document ÁÚO, vol. II, p. 143-144, nr. 86; RegArp, vol. I/2-3, p. 216-217, nr. 719. În anul următor apare în două documente Hurmuzaki, vol. I, p. 214-215, nr. 165; RegArp, vol. I/2-3, p. 221, nr. 732. În anul 1244 este atestată într-un singur document CDHung, vol. IV-1, p. 326-329; RegArp, vol. I/2-3, p. 234, nr. 781.

18. Pentru anul 1247 este menționat în lista de martori în diploma cavalerilor ioaniți DIR C veacul XI, XII și XIII, vol. I, p. 329-333, nr. 285; UB, vol. I, p. 73-76, nr. 82. În anul 1248 apare într-un singur document DIR C veacul XI, XII și XIII, p. 334-335, nr. 289; UB, vol. I, p. 77, nr. 84. Ultimele sale două atestări apar în anul 1251 RegArp, vol. I/2-3, p. 294-295, nr. 950 și în anul 1252 DIR C veacul XIII, vol. II, p. 5-6, nr. 5; UB, vol. I, p. 78-79, nr. 86.

19. RegArp, vol. I/2-3, p. 250-251, nr. 832.

20. În cel dintâi document este atestat ca deținând și funcția de comite de Solnoc, CDHung, vol. IV-3, p. 160-163; RegArp, vol. II/1-4, p. 14, nr. 1801. Pentru anul 1264 vezi DIR C veacul XIII, vol. II, p. 66-67, nr. 62.

21. În anul 1275 este menționat în două documente, un exemplu fiind CDHung, vol. V-2, p. 273

22. RegArp, vol. II/2,3-4, p. 155-156, nr. 2687.

23. Pentru perioada cuprinsă între anii 1295-1314 ne vom referi numai la documentele emise în sec. al XIII-lea. Astfel, un prim document îl constituie CDTrans, vol. I, p. 305-307, nr. 539. Ultimul document CDTrans, vol. I, p. 341, nr. 593.

24. Pentru anul 1267 HOkm, vol. VII, p. 106, nr. 78; RegArp, vol. II/1-4, p. 32, nr. 1863. În anul următor UB, vol. I, p. 103-104, nr. 123; RegArp, vol. II/1-4, p. 39, nr. 1878.

25. În anul 1272, voievodul este amintit în șase documente un exemplu fiind DIR C veacul XIII, vol. II, p. 151-152, nr. 157; Hurmuzaki, vol. I, p. 381-382, nr. 295. Pentru anul 1273 este atestat în RegArp, vol. II/2,3-4, p. 22-23, nr. 2313.

26. În anul 1273 voievodul este atestat în 11 documente RegArp, vol. II/2,3-4, p. 43-44, nr. 2367, iar în următorul an, în 17 documente RegArp, vol. II/2,3-4, p. 76-77, nr. 2472.

27. În anul 1274 este menționat în 10 documente RegArp, vol. II/2-3, 4, p. 94-94, nr. 2517.

28. HOkm, vol. VI, p. 204-205, nr. 145; RegArp, vol. I/2-3, p. 150, nr. 2669.

29. Voievodul apar în anul 1277 în două documente CDHung, vol. V-2, p. 403-405; RegArp, vol. I/2-3, p. 198, nr. 2825.

30. Pentru anul 1270 este menționat în trei documente DIR C veacul XIII, vol. II, p. 130-131, nr. 124; Smičiklas, vol. V, p. 546-549, nr. 5. Pentru anul 1272 DIR C veacul XIII, vol. II, p. 151, nr. 155; HOkm, vol. VIII, p. 438-440, nr. 360.

31. DIR C veacul XIII, vol. II, p. 170-171, nr. 177; CDHung, vol. V-2, p. 604-606.

32. În cea de-a doua parte a anului 1274 voievodul mai Matheuseste amintit în DIR C veacul XIII, vol. II, p. 172, nr. 180; CDHung, vol. V-2, p. 174-175. În anul 1275 DIR

C veacul XIII, vol. II, p. 174, nr. 182; HOkm, vol. VIII, p. 178-179, nr. 139.

33. Este atestat în două documente în anul 1276 un exemplu fiind DIR C veacul XIII, vol. II, p. 181-182, nr. 196.

34. DIR C veacul XIII, vol. II, p. 175, nr. 184; Hurmuzaki, vol. I, p. 405, nr. 322.

35. DIR C veacul XIII, vol. II, p. 179, nr. 184; CDHung, vol. V-2, p. 339-340.

36. András Kovács, *Voievozi și Vicevoievozi ai Transilvaniei la conducerea comitatului Alba în evul mediu*, în: *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 15/1, 2011, Alba Iulia, p. 26.

37. Smičiklas, vol. VI, p. 261-265, nr. 224. Anul 1280 Smičiklas, vol. VI, p. 354-355, nr. 298

38. DIR C veacul XIII, vol. I, p. 240-241, nr. 271; CDHung, vol. V-3, p. 121-122.

39. Pentru anul 1284 DIR C veacul XIII, vol. III, p. 254-255, nr. 288; Hurmuzaki, vol. I, p. 447-448, nr. 360.

40. Pentru anii 1285 și 1288 avem câte o mențiune. Următoarele atestări documentare ale voievodului sunt din anii 1291 (6) și anul 1293 (1). Ultima mențiune în calitate de voievod datează din 1294 ÁÚO, vol. X, p. 156, nr. 101.

41. Este atestat în 13 documente, un exemplu în acest sens îl constituie DIR C veacul XIII, vol. II, p. 158, nr. 165; CDHung, vol. V-2, p. 87-88.

42. RegArp, vol. II/2,3-4, p. 111-112, nr. 2556. *Egidius* este fratele episcopului Transilvaniei *Petrus Monoszló*.

43. DIR C veacul XIII, vol. II, p. 242, nr. 276; UB, vol. I, p. 146, nr. 205.

44. Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, p. 170-171.

45. RegArp, vol. II/2,3-4, p. 114, nr. 2562.

46. Sztáray, vol. I, p. 24, nr. 19.

47. Attila Zsoldos, *Kings and Oligarchs in Hungary at the Turn of the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, în: *Hungarian Historical Review* 2, nr. 2, 2013, p. 216.

48. Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, p. 233-234.

49. Tabel realizat prin analiza documentelor și prin consultarea lucrării Attila Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája 1000-1301*, p. 210-211. Există diferențe notabile între volumul menționat și tabelul lucrării, un exemplu îl constituie faptul că voievodul *Egidius* (1274) nu apare menționat.

50. András Kovács, *Voievozi și Vicevoievozi ai Transilvaniei*, p. 15.

51. Este cazul lui *Smaragdus*, comite de Solnoc și *comite curialis* între anii 1205-1206.

52. Funcție deținută de *Dionysius*, comite de Solnoc și *magister tavernicorum* între anii 1228-1230.

53. Exemplu îl reprezintă *Dionysius*, comite de Solnoc și *comes palatinus* în perioada 1235-1240, cu întrerupere în anul 1236, când a deținut funcția de comite de Bihar.

54. Regăsim o singură situație în care funcția de voievod al Transilvaniei a fost cumulată cu funcția de comite de Solnoc în prima jumătate a secolului al XIII-lea prin persoana lui *Jula*, în anul 1214, însă acest lucru constituie o excepție.

55. Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, p. 143.

55. În anul 1261, ducele Ștefan reinnoiește o serie de privilegii oaspeților din Dej, scoțându-i de sub jurisdicția comitelui și a comitelui curial de Solnoc. DIR C veacul XIII, vol. II, p. 33-34, nr. 30; UB, vol. I, p. 85-86, nr. 95.
56. DIR C veacul XIII, vol. II, p. 108-110, nr. 100; HOkm, vol. VIII, p. 110-113, nr. 89.
57. Pentru anul 1271 este amintit în opt documente; un exemplu îl constituie DIR C veacul XIII, vol. II, p. 140-141, nr. 138; ÁÚO, vol. XII, p. 40-43, nr. 39. Pentru anul 1272, persoana este amintită în 13 documente; un exemplu îl constituie DIR C veacul XIII, p. 147, nr. 149; Zichy, vol. I, p. 28-32, nr. 31.
58. Este amintit în două documente HOkm, vol. VIII, p. 438-440, nr. 360; RegArp, vol. II/1-4, p. 161, nr. 2224.
59. ÁÚO, vol. IX, p. 27-29, nr. 15; RegArp, vol. II/2,3-4, p. 56, nr. 2406.
60. Prima dată DIR C veacul XIII; vol. I, p. 172 nr. 179; UB, vol. I, p. 126-127, nr. 176. A doua oară ÁÚO, vol. IV, p. 51-52, nr. 26; RegArp, vol. II/2,3-4, p. 115-116, nr. 2556.
61. CDTrans, vol. I, p. 235, nr. 332.
62. Tabel realizat prin analiza documentelor și prin consultarea lucrării Attila Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája 1000-1301*, p. 148.
63. Tabel realizat prin analiza documentelor și prin consultarea lucrării Attila Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája 1000-1301*, p. 163.
64. CDHung, vol. V-3, p. 434-444.
65. Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea*, p. 176-177.
66. ÁÚO, vol. VIII, p. 147-148, nr. 103; RegArp, vol. II/1-4, p. 30, nr. 1858.
67. Pentru anul 1268 DL 63 602 și anul 1269 HOkm, vol. VIII, p. 117-118, nr. 98.
68. MES, vol. I, p. 576, nr. 743.
69. Pentru anul 1270 CDHung, vol. VII-2, p. 12-16; RegArp, vol. II/1-4, p. 67-68, nr. 1946. Pentru anul 1272 RegArp, vol. II/1-4, p. 155-156, nr. 2211.
70. DIR C veacul XIII, vol. II, p. 146, nr. 147; CDHung, vol. V-1, p. 238-241.
71. DIR C veacul XIII, vol. II, p. 157, nr. 164; CDHung, vol. V-2, p. 86-87.
72. Anul 1274 DIR C veacul XIII; vol. I, p. 172 nr. 179; UB, vol. I, p. 126-127, nr. 176, anul 1275 ÁÚO, vol. IV, p. 51-52, nr. 26; RegArp, vol. II/2,3-4, p. 115-116, nr. 2556.
73. DIR C veacul XIII, vol. II, p. 203, nr. 226; CDHung, vol. V-2, p. 490-493.
74. HOkm, vol. VI, p. 264-265, p. 190.
75. RegArp, vol. II/4-4, p. 26, nr. 3674.
76. Tabel realizat prin analiza documentelor și prin consultarea lucrării vezi Attila Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája 1000-1301*, p. 204-205.
77. János Karácsony, *A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre 997-1095*, Oradea, 1926, p. 182
78. Erik Molnár, *A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig*, Budapesta, Ed. Szikra, 1949, p. 64

79. Emma Iczkovits, *Az Erdélyi Fehér megye a középkorban*, 1939, p. 7.
80. Gyula Szeghalmi, *Erdélyi vármegyék (A törté-neti Erdély)*, Budapesta, Magyar Városok Monografiája K., 1942, p. 320.
81. În anul 1276 avem menționată atât comitatul Hunedoara vezi DIR C veacul XIII, vol. II, p. 184-185, nr. 199; CDHung, vol. V-2, p. 371-372. De asemenea în același an avem menționat și un comite de Hațeg prin persoana lui *Petro Magistro agasonum comite de Hatzek* vezi DIR C veacul XIII, vol. II, p. 177, nr. 192; CDHung, vol. V-2, p. 339-340. Radu Popa consideră o primă etapă a constituirii unei provincii în regiune conflictul din anii 1274-1275 dintre regele ungar și voievodul Litovoi ceea ce a impus crearea comitatului Hunedoara ce este menționat un an mai târziu vezi Radu Popa, *La începuturile Evului Mediu românesc. Țara Hațegului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 254.
82. DIR C veacul XIII, vol. II, p. 71-72, nr. 66; HOkm, vol. VI, p. 134-135, nr. 91.

Bibliography:

- András Kovács, *Voievozi și Vicevoievozi ai Transilvaniei la conducerea comitatului Alba în evul mediu / Voievodes and Vice-Voievodes of Transylvania at the head of the county of Alba Iulia*, în: *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, 15/1, 2011, Alba Iulia, p. 7-41.
- Attila Zsoldos, *Kings and Oligarchs in Hungary at the Turn of the Thirteenth and Fourteenth Centuries*, în: *Hungarian Historical Review* 2, nr. 2, 2013, p. 211-242.
- Attila Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája 1000-1301*, Budapesta, Ed. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközp, 2011.
- Emma Iczkovits, *Az Erdélyi Fehér megye a középkorban*, 1939,
- Erik Molnár, *A magyar társadalom története az Árpád kortól Mohácsig*, Budapesta, Ed. Szikra, 1949
- Gyula Szeghalmi, *Erdélyi vármegyék (A törté-neti Erdély)*, Budapesta, Magyar Városok Monografiája K., 1942
- János Karácsony, *A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre 997-1095*, Oradea, 1926
- Pál Engel, *The Realm of St. Stephen, The Realm of St. Stephen. A history of medieval Hungary, 895-1526*, Londra, I. B Tauris, 2001
- Radu Popa, *La începuturile Evului Mediu românesc. Țara Hațegului / At the Beginnings of the Romanian Middle Ages*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988
- Tudor Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional / Transylvania in the Second Half of the XIIIth Century Asserting the Congregational Regiune*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2003